

JURIDISKĀ JĒDZIENA „GENOCĪDS” TEORĒTISKĀS PROBLĒMAS

Dr. iur. *Armens Gabrieljans,*

Baltijas Starptautiskās akadēmijas docents, Latvija

Raksta mērķis ir jēdziena “genocīds” vēsturiskās izcelsmes un teorētisko problēmu definēšana un analīze.

Mērķa sasniegšanai darbā risināti šādi **uzdevumi**:

1. Izpētīt genocīda kā tiesību parādības evolūciju – tā veidošanās vēsturi, attīstību un transformāciju.
2. Formulēt mūsdienām atbilstošus risinājumus genocīda izpausmju būtības izpratnei.

Raksta veidošanā izmantotas gan vispārīgas, gan speciālas zinātniskās pētniecības **metodes**: etimoloģiskā, vēsturiskā, analīzes, sintēzes, sistemātiskā, un salīdzinoši-tiesiskā metode.

Ievads

Genocīds ir viena no briesmīgākajām un noziedzīgākajām cilvēka aktivitātes izpausmēm, kas ir veidojusies dažādu vēsturisko procesu rezultātā, it īpaši jauno laiku un jaunāko laiku vēsturē. Termins „noziedzumi pret cilvēci” ir radies pirms viena gadsimta – 1915. gada 24. maijā¹, kad tika pieņemta Antantes valstu kopīga deklarācija, saistībā ar Osmaņu impērijas īstenoto genocīdu pret armēņiem. Londonas 1945. gada 8. augusta harta² bija pirmais starptautiskais dokuments, kurā tika lietots termins „noziedzumi pret cilvēci” kā atsevišķa starptautisko noziedzumu kategorija. Šie jautājumi analizēti arī vairākās publikācijās Latvijā³.

Tas nozīmēja juridisku pienākumu krimināltiesiski vajāt un saukt pie atbildības līdz viņu mūža beigām par holokaustu atbildīgos cilvēkus. Saskaņā ar Tiesību vēsturnieku asociācijas ģenerāļsekretāra Deni Sala (*Denis Salas*) viedokli, Nirnbergas procesa laikā noziedzumi pret cilvēci, neskatoties uz to, ka šis jēdziens bija nesen ieviests aprītē, netika izskatīti, bet galvenokārt tika izskatīti kara noziedzumi un noziedzumi pret mieru⁴. Sodot augsta līmeņa nacistu militārpersonas, šie noziedzumi tika minēti tikai kā starpkategorija, kas paredzēta citu apsūdzību kompensēšanai. Noziedzumus pret cilvēci var klasificēt pamatojoties uz izskatāmo aktu būtību, to veikšanas motīvu, kas ietekmē

civilizācijas pamatvērtības un cilvēka cieņu. Noziegumiem pret cilvēci var pieskaitīt arī genocīdu.

1933. gada oktobrī notika 5. Konference par starptautisko krimināltiesību unificēšanu, kuras laikā poļu jurists-kriminologs Rafaels Lemkins (*Raphael Lemkin*) ierosināja starptautiskās konferences projektu par atbildību par darbībām, kuru mērķis bija rasu, etnisko, reliģisko un sociālo kopu iznīcināšana vai sagraušana, kas saskaņā ar starptautiskajām tiesībām ir barbarisks noziegums – „*delictio juris gentium*”. Viņš iedalīja šādas darbības divās noziedzīgo nodarījumu grupās:⁵

1. barbarisma akts, kas izpaužas kā cilvēku dzīvības apdraudējums vai
 - 1.1 šīs personu grupas pastāvēšanas ekonomisko pamatu apdraudēšana;
2. vandālisma akts, kas izpaužas kā kultūras vērtību iznīcināšana:
 - 2.1 vienas grupas bērnu nodošana citas grupas cilvēkiem;
 - 2.2 piespiedu un sistemātiska šai personu grupai raksturīgo kultūras elementu atsavināšana;
 - 2.3 aizliegums lietot dzimto valodu pat personiskajās attiecībās;
 - 2.4 sistemātiska grāmatu iznīcināšana, kas ir rakstītas šīs grupas valodā, muzeju, skolu, vēsturisku pieminekļu, kultūras objektu, kulta vietu un citu šīs grupas iestāžu iznīcināšana, vai arī aizliegums tos izmantot.

Toties Tautu Savienība aprobežojās ar to, ka 1937. gadā izstrādāja Konvenciju par atbildību par starptautisko terorismu.

1944. gadā profesors R. Lemkins publicēja grāmatu „Axis Rule in Occupied Europe” („Pamatnoteikums okupētajā Eiropā”). Šajā darbā viņš rakstīja par nacistiskās Vācijas necilvēcīgu rīcību un par Hitlera plāniem iznīcināt okupētās Eiropas tautas, pārvācojot to iedzīvotājus. Raksturojot šos noziedzumus, viņš formulēja genocīda jēdzienu šādi:

„Genocīds ir nācijas vai etniskās grupas iznīcināšana, kas ir vērsta uz nacionālo grupu

eksistences pamatu sagraušanu, un kuras mērķis ir šo grupu iznīdēšana. Šāda plāna sastāvdaļas ir nacionālo grupu politisko un sociālo institūciju, kultūras, valodas, nacionālās identitātes, reliģijas un ekonomisko pastāvēšanas pamatu iznīcināšana, kā arī personiskās drošības, brīvības, veselības, cieņas un dzīvības atņemšana tiem cilvēkiem, kuri pieder pie šīm grupām. Genocīds ir vērstas pret nacionālo grupu kā vienu veselumu, un pret cilvēkiem vērstās darbības tiek vērstas nevis pret indivīdiem, bet pret nacionālās grupas pārstāvjiem⁷⁶.

Piedāvājot šo formulējumu, R. Lemkins bija domājis „koordinētu dažādu darbību plānu, kura mērķis ir nacionālo grupu pastāvēšanai būtisku pamatu iznīcināšana un pašu nacionālo grupu iznīcināšana”⁷⁷.

1945. gadā Starptautiskajā tribunālā Nīrnbergā (Vācija), apsūdzot nacistu līderus „noziegumos pret cilvēci”, vārds „genocīds” tika iekļauts apsūdzības aktā, taču nevis kā juridisks jēdziens, bet kā aprakstošs termins.

1948. gadā Apvienoto Nāciju Organizācijas (ANO) Ģenerālā asambleja pieņēma „Konvenciju par genocīda nepieļaujamību un sodīšanu par to”, kas pazīstama arī kā „Konvencija par genocīdu”. Konvencija stājās spēkā 1951. gadā, un tajā tika sniegta genocīda juridiskā definīcija, klasificējot genocīdu kā starptautiskajās tiesībās atzītu noziegumu. Saskaņā ar britu jurista, Londonas universitātes koledžas starptautisko tiesību profesora Filipa Sanda (*Philippe Sands*) viedokli, genocīds un noziegumi pret cilvēci – tās ir divas dažādas koncepcijas. Abi jēdzieni tiek izmantoti starptautiskajās tiesībās, lai apzīmētu ar masu slepkavībām saistītus noziegumus. Noziegumi pret cilvēci tiek izdarīti ar mērķi nogalināt lielu cilvēku skaitu. Sistemātiska milzum liela cilvēku skaita iznīcināšana tiek uzskatīta par noziegumiem pret cilvēci. Genocīda mērķis ir nevis atsevišķu cilvēku nogalināšana, bet gan grupu iznīcināšana, t.i., vairāku noteiktas grupas atsevišķu indivīdu iznīcināšana. Šajā ziņā šiem diviem terminiem ir atšķirīgi mērķi. Atbildības par pirmo nodarījumu mērķis ir vērstas uz atsevišķu personu aizsargāšanu, bet par otro – uz grupu aizsargāšanu⁸.

Pamatojoties uz „Konvenciju par genocīda nepieļaujamību un sodīšanu par to”, ar genocīdu saprot darbības, kas veiktas ar nolūku pilnībā vai daļēji iznīcināt kādu nacionālo etnisko, rasu vai reliģisko grupu kā tādu⁹.

Analizējot hibrīdterminu „genocīds”, kas ir cēlies no divām valodām: grieķu „*genos*”

– ģints, cilts, un latīņu „*caedere*” – nogalināt, etimoloģiju, var pieņemt, ka termins „*genos*” pamato genocīda koncepciju, kas izriet no vajātās cilvēku kopības bioloģiskās vienotības, t. i., no nozieguma pret nacionālo, etnisko vai rases grupu. Taču konvencijā genocīda jēdzienā ietverts arī jēdziens „reliģiskā grupa”, kuras pamatā nav bioloģiskās pazīmes. Iespējams, vārda „genocīds” etimoloģija attiecināma nevis uz vārdu „*genos*”, bet gan uz terminu „*genesis*” – izcelsme¹⁰. Šajā gadījumā genocīda koncepcijai būtu jāizriet no cilvēku iznīcināšanas un vajāšanas, balstoties uz viņu kopīgu izcelsmi, t. i., vajāšana sociālās, bioloģiskās vai kādas citas piederības dēļ. Saskaņā ar J. Barsegova viedokli, nacionālā vai rases piederība genocīda koncepcijā ir īpašs gadījums. Tādā gadījumā var paskaidrot „reliģiozās grupas” iekļaušanu Konvencijā par genocīda nepieļaujamību un sodīšanu par to¹¹. Taču šajā gadījumā etimoloģijas daudznozīmība nesniedz viennozīmīgu „genocīda” jēdziena būtības definīciju.

Tādējādi, genocīds ir sarežģīta visaptveroša programma, izplānota agresija pret visiem nacionālās kopienas dzīves aspektiem, kuras nolūks ir padarīt to par viegli ievainojamu un pārsvarā iznīcināt, bet atlikušajiem uzspiest asimilāciju apspiedēja nacionālajā vidē. Sākot ar šiem priekšnosacījumiem un beidzot ar to sīkāku formulēšanu, genocīds ir iekļauts starptautisko tiesību darbības jomā.

Kā jau minēts, genocīda definējums oficiālā dokumentā pirmo reizi iekļauts 1945. gada 18. oktobrī. Nīrnbergas tiesas aktā teikts, ka apsūdzētie „...veica apzinātu un sistemātisku genocīdu, t. i. rasu un nacionālo grupu iznīcināšanu; okupētās teritorijas civiliedzīvotāju iznīcināšanu, kuras mērķis bija noteiktu tautu un šķiru, kā arī noteiktu nacionālo, etnisko un reliģisko grupu iznīcināšana, it īpaši ebreju, poļu, čigānu un citu tautu iznīcināšana...”¹². Definējums nav ļoti precīzs, taču ir skaidrs, ka tajā, papildus četrām jau zināmajām genocīda nozieguma upuru kategorijām (nacionālā, etniskā, rasu un reliģiskā grupa), iekļauts arī jēdziens „šķira”, kas var nozīmēt sociālo grupu. Termins „genocīds” nav iekļauts Nīrnbergas Starptautiskā kara tribunāla Statūtos un 1946. gada 1. oktobra spriedumā. Toties minēto Nīrnbergas Statūtu 6. panta „c” punkts – „noziegumi pret cilvēci”, satur genocīda aprakstu, kura būtība tika atspoguļota divus gadus vēlāk Konvencijā par genocīda nepieļaujamību un sodīšanu par to: „noziegumi pret cilvēci”, proti, slepkavība, iznīcināšana,

paverdzināšana, deportācija un citi necilvēcīgi nodarījumi, kas veikti pret civiliedzīvotājiem, pirms vai kara laikā, vai arī vajāšana, kuras pamatā ir politiski, rasu vai reliģiski motīvi, ar mērķi īstenot vai saistībā ar jebkuru noziegumu, kas ir Tribunāla jurisdikcijas ietvaros, neatkarīgi no tā, vai šīs darbības bija valsts tiesību aktu pārkāpums, kurā tie tika izdarīti, vai ne”¹³.

Strauja „genocīda” izpratnes attīstība notika pateicoties Apvienoto Nāciju Organizācijai. ANO pirmās sesijas laikā 1946. gada 11. decembrī ANO Ģenerālā asambleja pieņēma rezolūciju par genocīda nepieļaujamību un sodīšanu par to: „Genocīds nozīmē atteikšanos atzīt veselu cilvēku grupu eksistences tiesības, līdzīgi tam, kā slepkavība nozīmē atteikšanos atzīt atsevišķu indivīdu tiesības uz dzīvību; šāda atteikšanās atzīt eksistences tiesības ir pretrunā ar cilvēka sirdsapziņu, rada cilvēcei ievērojamus kultūras un citu vērtību zaudējumus, ko būtu varējušas sniegt šo cilvēku grupas, un ir pretrunā tikumības likumam, ANO garam un mērķiem. Var minēt vairākus genocīda noziegumus, kurus izdarot, pilnībā vai daļēji tika iznīcinātas rasu, reliģiskās, politiskās un citas grupas. Sodīšanai par genocīda noziegumiem ir nepieciešams starptautisks risinājums”¹⁴.

Pēc rezolūcijas pieņemšanas ANO Ģenerālā asambleja pilnvaroja Apvienoto Nāciju Organizācijas Ekonomisko un sociālo lietu padomi veikt pētījumus, kas ir nepieciešami „Konvencijas par genocīda nepieļaujamību un sodīšanu par to” projekta izstrādei. Trīs eksperti, kuriem tika uzdots sniegt atzinumu par projektu, bija genocīda koncepcijas „dibinātāji”: profesors R. Lemkins, V. Pella (*Vespasian Pella*) un Donnedje de Vabrs (*Donnedieu de Vabres*). Tādējādi, tika iecerēts panākt skaidru un viennozīmīgu genocīda definējumu. Tomēr turpmākajā darbā nācās saskarties ar atšķirīgiem dalībvalstu viedokļiem. Nosakot jēdziena “genocīds” juridiskās robežas, atsevišķas valstis izteica iebildumus, kuru pamatā varētu būt bažas par to, ka atsevišķos gadījumos to īstenotā politika varētu atbilst genocīda traktējumam.

Rezultātā, genocīda jēdziens etimoloģiski (*genos* – ģints, cilts), vēsturiski (ar to saprotot divus visspilgtākos 20. gadsimta genocīda precedentus – 1915. gada armēņu genocīds un nacistiskās Vācijas ebreju genocīds) un politiski tika saistīts tikai ar nacisma ideoloģiju un rasistiskām teorijām.

Konvencija par genocīda nepieļaujamību un sodīšanu par to tika pieņemta 1948. gada

9. decembrī. Tās 2. pantā genocīda jēdziens izteikts šādi: “Šajā konvencijā ar genocīdu saprotama tāda darbība, kas tiek izdarīta nolūkā pilnīgi vai daļēji iznīcināt kādu nacionālu, etnisku, rasu vai reliģisku grupu kā tādu: [...]”¹⁵.

Līdz ar to konvencijā tiešā veidā par genocīdu netika atzītas uz cita veida cilvēku grupu iznīcināšanu vērstas darbības, piemēram, politisko, ekonomisko, sociālo un kultūras grupu, ja tā neatšķiras pēc tautības, bioloģiskām īpašībām, etniskās piederības vai reliģiskās pārliecības.

Konvencijas autoriem tomēr bija jāievēro fakts, ka pirms kara sākuma Hitleris bija iznīcinājis invalīdus, bet šī sociālā grupa neatbilda ne nacionālās, ne etniskās, ne rasu vai reliģiskās kopas pazīmēm.

Genocīda jēdziena formālās nostiprināšanās attīstības vēsture liecina, ka Konvencija bija kompromiss starp genocīda zinātnisko koncepciju un tās pieņemšanā iesaistīto valstu interesēm. Citiem vārdiem sakot, starp tiesībām un politiku. Konvencijā iekļautais genocīda jēdziens šī nozieguma būtību neatklāj pilnībā. Tam pamatā varētu būt apstākļi, ka šis dokuments vairāk bija saistīts ar pagātņi, un tas nekalpoja par brīdinājumu nākotnē.

Apkopojot rakstā teikto, jāuzsver, ka genocīds ir viens no smagākajiem cilvēces vēstures gaitā izdarītajiem noziegumiem, jo tas ir vērsts uz veselas konkrētai cilvēku kopai piederīgas grupas iznīcināšanu, kā arī tas pārkāpj virkni cilvēktiesību. Cīņa pret genocīdu ir visas pasaules sabiedrības prioritārs uzdevums, kura risināšanai, pirmkārt, nepieciešams atbrīvoties no dubultstandartiem, kas pastāv mūsdienu pasaules politikā.

Secinājumi

Šajā rakstā tika izmantotas trīs metodoloģiskas pieejas „genocīda” jēdziena pētīšanai: jēdziena etimoloģija, termina radīšanas un formālas nostiprināšanas vēsture un to apstākļu vēsture, kas izraisīja genocīdu. Raugoties no šiem trijiem skatupunktiem, var izdarīt noteiktus secinājumus.

Jēdzienu „genocīds” etimoloģiski veido vārdi „*genesis*” un „*caedere*”, nevis „*genos*” un „*caedere*”. Konvencijas par genocīda nepieļaujamību un sodīšanu par to autori, iekļaujot jēdziena skaidrojumā norādi uz reliģisko grupu, pārsniedza grieķu vārda *genos* (ģints, cilts) burtisko interpretāciju, līdz ar to viņi pārsniedza genocīdam pakļautās cilvēku kopas bioloģiskās vienotības koncepcijas robežas. Un tāpēc jēdziena

etimoloģiju var saistīt ar koncepciju, saskaņā ar kuru cilvēku iznīcināšana vai vajāšana notiek, pamatojoties uz viņu noteiktu kopīgu izcelsmi.

Jēdziens „genocīds” tā radīšanas un formālas nostiprināšanas procesā, salīdzinājumā ar Konvenciju, vairākkārt tika interpretēts paplašināti. Piemēram,

- 1) Rafaels Lemkins – 1933. gada 5. Konferencē par starptautisko krimināltiesību unificēšanu;
- 2) 1945. gada 18. oktobra Nirnbergas tiesas apsūdzībā;
- 3) un galvenokārt – ANO Ģenerālās asamblejas 1946. gada 11. decembra rezolūcijā par genocīda nepieļaujamību un sodīšanu par to: „genocīds – nozīmē atteikšanos atzīt veselu cilvēku grupu tiesības uz eksistenci”.

Vērtējot genocīdam pamatā esošos apstākļus, kļūst skaidrs, ka sākotnējais genocīda avots ir cilvēku neiecietība vienam pret otru.

Pamatojoties uz teikto, var formulēt šādu tēzi: genocīds – tas ir vissmagākais noziegums, kas izpaužas diskriminācijas veidā, un diskriminācijai pamatā esošo iemeslu saraksts ir plašs un joprojām papildinās. Vispārējās cilvēktiesību deklarācijas 2. pantā ir noteikts, ka: „Katram cilvēkam jābūt apveltītam ar visām tiesībām un visām brīvībām, kas pasludinātas šajā deklarācijā, neatkarīgi no rases, ādas krāsas, dzimuma, valodas, reliģijas, politiskās vai citas pārliecības, nacionālās vai

citas izcelsmes, mantiskā stāvokļa, kārtas vai cita stāvokļa”¹⁶ Starptautiskā pakta par pilsoniskajām un politiskajām tiesībām 2. pantā noteikts: „Ikviens šā pakta dalībvalsts apņemas respektēt un garantēt visām tās teritorijas ietvaros un tās jurisdikcijā esošajām personām šajā paktā atzītās tiesības bez jebkādas atšķirības – neatkarīgi no rases, ādas krāsas, dzimuma, valodas, reliģijas, politiskās vai citas pārliecības, nacionālās vai sociālās izcelšanās, mantiskā stāvokļa, dzimšanas vai citiem apstākļiem”¹⁷.

Genocīds – tas vienmēr ir noziegums, kas balstīts uz cilvēku „neatzīšanu” pēc jebkādas pazīmes – ādas krāsa, citādas ārējā izskata pazīmes, reliģiskā pārliecība, sociālais statuss, politiskā pārliecība, ekonomiskais stāvoklis, valoda, kultūras tradīcijas, u.c. Genocīds ir apzināts noziegums, kura mērķis ir iznīcināt cilvēku grupu, kura atšķiras ar savu piederību pie kādas kopas.

Apkopojot teikto, jāuzsver, ka genocīds – tas ir viens no smagākajiem noziegumiem, kas izdarīts cilvēces vēsturē, jo tas ir vērst uz visas konkrētai kopai piederīgas cilvēku grupas iznīcināšanu, kā arī tas smagi pārkāpj cilvēktiesības. Cīņa pret genocīdu ir visas pasaules sabiedrības prioritārs uzdevums, kura risināšanai, pirmkārt, nepieciešams atbrīvoties no mūsdienu pasaules politikā pastāvošiem dubultstandartiem.

Atsauces

- ¹ Kai Ambos Treatise on International Criminal Law: Volume II: The Crimes and Sentencing OUP Oxford. 2014. P. 46
- ² Francisco Forrest Martin, Stephen J. Schnably, Richard Wilson, Jonathan Simon, Mark Tushnet International Human Rights and Humanitarian Law: Treaties, Cases, and Analysis Cambridge University Press, 2006 P. 4.
- ³ Sk., piemēram, Paparinskis M. Kas ir noziegumi pret cilvēci. Jurista Vārds, 2003. gada 23., 30. septembris, Nr. 34, 35. Pāvila D., Kalniņa I. Genocīds kā starptautisks noziegums. Elementi, problēmas, tiesu prakse. Jurista Vārds, 2003. gada 16. septembris, Nr. 33. <http://providus.lv/article/genocids-ka-starptautisks-noziegums-elementi-problemas-tiesu-prakse>
- ⁴ Jean-Paul Jean and Denis Salas, Barbie, Touvier, Papon ... DesProcès Pour la Mémoire, Paris: Editions Autrement, 2002. P. 68.
- ⁵ Барсегов Ю.Г. Геноцид армян – преступление по международному праву. Москва, Изд-во «XXI век – Согласие». 2000.
- ⁶ Axis Rule in Occupied Europe: Laws of Occupation, Analysis of Government, Proposals for Redress. The Lawbook Exchange, Ltd., 2008. P. 196.
- ⁷ Raphael Lemkin, Steven Leonard Jacobs Lexington Books. 2012. P. 3.
- ⁸ Philippe Sands Interview: Does The Legal Concept Of Genocide Exacerbate Ethnic Conflicts? <http://www.rferl.org/content/interview-philippe-sands-genocide-crimes-against-humanity/24932784.html>

- ⁹ Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide Adopted by Resolution 260 (III) A of the United Nations General Assembly on 9 December 1948. <http://www.hrweb.org/legal/genocide.html>
- ¹⁰ Латинско-русский словарь. 3-е изд., испр. Москва, Изд-во «Русский язык». 1986.
- ¹¹ Барсегов Ю.Г. Геноцид армян – преступление по международному праву. Москва, Изд-во «XXI век – Согласие». 2000. С. 64.; Хомизури Г.П. Социальные потрясения в судьбах народов (на примере Армении). Москва, Изд-во «Интеллект». 1997. С. 25.
- ¹² Нюрнбергский процесс. Сборник материалов в 8-ми томах. Т.8. Москва, Юрид. лит. 1999. С. 46.
- ¹³ Там же. С. 48.
- ¹⁴ Резолюции, принятые Генеральной Ассамблеей на второй части первой сессии с 23 октября по 15 декабря 1946 г. NY. 1947. // Сборник международных договоров. Т.1, ч. 2. Универсальные Договоры. ООН. NY. Jeneve. 1994. С. 87.
- ¹⁵ Конвенция о предупреждении преступления геноцида и наказания за него 9 декабря 1948г. // Сборник международных договоров. Т. 1, ч. 2. Универсальные Договоры. ООН. NY. Jeneve. С. 56.
- ¹⁶ Всеобщая Декларация прав человека от 10 декабря 1948г. / Сборник международных договоров. Т.1, ч. 1, 2. Универсальные Договоры. ООН. NY. Jeneve. 1994. С. 14.
- ¹⁷ Международный пакт о гражданских и политических правах от 16 декабря 1966 г. и Факультативный протокол к нему от 19 декабря 1966 г. // Сборник международных договоров. Т.1, ч. 1, 2. Универсальные Договоры. ООН. NY. Jeneve. 1994. С. 17.

Abstract

The aim of this article is to define and analyze the theoretical problems associated with historical and legal characteristics of the concept of genocide. In this article is reviewed the history of creation and introduction into international law of the term “genocide”.

Аннотация

Цель статьи заключается в том, чтобы определить и проанализировать теоретические проблемы, связанные с исторической и правовой характеристикой понятия геноцид. В статье рассматривается история создания и введения в международное право термина «геноцид».
